

Teresa Wilk: *Obecność sztuki teatralnej w codzienności życia społecznego. Nowe obszary zainteresowań pedagogiki społecznej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015, 278 s., ISBN 978-83-8012-368-7

Codzienność, w perspektywie historycznej, niezmiennie dostarcza przykładów zarówno pozytywnych, jak i negatywnych przejawów ludzkiej aktywności. Jakość owych działań/aktywności warunkowana jest różnorodnością i wielością czynników, które w sposób bezpośredni i pośredni pozwalają sprawnie i racjonalnie funkcjonować lub ograniczają to funkcjonowanie.

Codzienność miniona oraz współczesna jest doskonałą ilustracją scenariuszy życiowych w wymiarze indywidualnym i zbiorowym. Te z kolei były i nadal są podstawową materią aktywności artystycznej przedstawicieli wszystkich dziedzin sztuki. W sposób szczególny – jak zaświadcza literatura – jest owa codzienność źródłem inspiracji dla teatru. Zasadniczo można powiedzieć, że życie oraz teatr są dla siebie wzajemnie natchnieniem, nauką, kompensacją, profilaktyką.

Zainteresowanie codziennym życiem człowieka, jego problemami, możliwościami ich kompensacji jest przedmiotem pedagogiki społecznej, dyscypliny nauki zorientowanej na człowieka w holistycznym wymiarze jego funkcjonowania. Prakseologiczny wymiar pedagogiki społecznej, obszar jej zainteresowań powoduje, że pedagodzy związani z tą dyscypliną podejmują współdziałanie z przedstawicielami wielu innych dyscyplin naukowych, by jak najpełniej usprawnić życie człowieka. Współpraca nie ogranicza się jednak tylko do dyscyplin naukowych; reprezentanci

pedagogiki społecznej, chociaż jak dotąd w dość ograniczonym zakresie, lokują swoją aktywność w obszarze kultury i sztuki, dostrzegając w nich wiele korzyści dla praktyki społecznej. Wspomina o tym również autorka recenzowanej książki: „Pedagogika społeczna niezmiennie współdziała z wieloma dziedzinami nauki, potwierdzając swą otwartość i gotowość do wdrożenia wielu rezultatów badań, by dzięki temu usprawnić własne pole działania. Również w obszarze kultury i sztuki dają się dostrzec pewne próby współdziałania pedagogiki i kultury/sztuki, co postulowała Helena Radlińska, wyznaczając szczególną rolę środowisku niewidzialnemu w procesie melioracji środowiska, skuteczności wychowania. »Wartości środowiska niewidzialnego mogą mieć decydujący wpływ na motyw postępowania, jeśli rozbudzą w człowieku potrzebę ożywienia w sobie wybranych dóbr, jeśli nauczą ich wartościowania i wyboru«. Radlińska nie była jedyną osobą zainteresowaną włączeniem sztuki do procesu wychowania i kształcenia, jednak doświadczenia minionych lat i czasów współczesnych potwierdzają, że współdziałanie, pewna wzajemność pedagogiki społecznej i sztuki/teatru, jest, w mojej ocenie, realizowana w zdecydowanie zbyt wąskim zakresie. A przecież sama pedagogika, w tym pedagogika społeczna z racji swych dokonań, a także prakseologicznego ukierunkowania, zdaniem wielu sama w sobie jest – jak zauważa Tadeusz Frąckowiak – sztuką” (s. 12–13). To istotna wartość, zważywszy, że życie każdej jednostki/społeczności realizuje się w określonej przestrzeni, która jest nie tylko tworem natury, lecz także dziełem człowieka. Ludzie sami wytwarzają otaczającą ich przestrzeń, kształtując określone jej formy. Formy te pełnią ważne dla danej społeczności funkcje warunkujące zarazem ich zachowania przez tryb, ilość, jakość i dostępność miejsc, w których można zaspokajać własne potrzeby. Przestrzeń ma jednak nie tylko wymiar ściśle materialny, a więc funkcjonalny. Ma ona również walor symboliczny, który charakteryzuje się wyrażanymi emocjami, uczuciami, określonymi wartościami, estetyką.

Jakkolwiek instytucjonalne i świadome zainteresowanie pedagogiki społecznej sztuką teatralną można dostrzec u schyłku XIX wieku, zasadniczo za sprawą Heleny Radlińskiej, to zważywszy na nieznaczną – w kolejnych dekadach – obecność tej sztuki w obszarze pedagogiki społecznej, a także dokonujące się przemiany, można stwierdzić, że obecnie sztuka/sztuka teatralna jawi się jako nowy obszar zainteresowań tej dziedziny pedagogiki.

Ryzykując pewnym uproszczeniem, należy dostrzec istotność/znaczenie wzajemnego zainteresowania pedagogiki społecznej i sztuki/teatru. I chociaż nadal jest to zainteresowanie w dość wąskim zakresie, to należy mieć nadzieję, że nieodległa przyszłość przyniesie w tej kwestii znaczącą zmianę, tworząc płaszczyznę prowadzenia swoistej diagnozy rzeczywistości przestrzeni i realiów/możliwości realizacji satysfakcjonującego

życia w danym czasie społeczno-historycznym. Stanie się uświadomioną potrzebą, naturalną przestrzenią wspólnych działań. O znaczeniu sztuki/teatru mówił Radu Beligan w 1977 roku: „»Prawdą jest, że przez teatr człowieczeństwo zyskało jedno ze swych pierwszych świadectw: trwały dokument walki człowieka z przemocą i uciskiem. Prawdą jest, że właśnie scena, jako pierwsza, pozwoliła ujrzeć, usłyszeć i zrozumieć głos sumienia. To, co sumienie buduje, i to, co je porusza – protest, cierpienie, tęsknotę za światem pełnym sensu i równowagi. Prawdą jest, że właśnie w teatrze człowiek nauczył się patrzeć sobie w twarz, otwarcie i szczerze. Poprzez teatr posiadał znajomość swej natury, jej ułomności, upadków i wzlotów«” (s. 152).

Autorka recenzowanej publikacji podjęła próbę ukazania – tak zróżnicowanych w poszczególnych epokach – przejawów form teatralnych w codzienności życia społecznego. Opracowanie, oparte na literaturze przedmiotu, ilustruje sposób, w jaki obecność teatru, wszelkich jego form kształtuje możliwości rozwoju indywidualnego i społecznego. Teresa Wilk, podejmując ową próbę, ma świadomość jej fragmentaryczności i niedoskonałości. W opracowaniu poruszono tematy dotyczące początków osławiania sztuki teatralnej, jej związków z codziennym życiem społecznym, a także zagadnienie rozwoju sztuki teatralnej.

Książkę otwiera *Wprowadzenie*, w którym autorka uzasadnia potrzebę podjęcia rozważań we wzmiankowanym zakresie tematycznym; słusznie przy tym zauważa, iż dialog, wzajemne zainteresowanie sztuki/teatru oraz pedagogiki społecznej umożliwiają odkrywanie prawdy, diagnozowanie rzeczywistości, kreowanie tożsamości i realne uczestnictwo w codziennym życiu. We *Wprowadzeniu* znalazły się takie oto słowa: „Ukazanie – w zawężonym ujęciu – rozwoju i funkcjonowania teatru na świecie i w Polsce miało ukazać jego obecność w codzienności ludzkiej egzystencji, siłę jego oddziaływań” (s. 14). Przedstawienie społecznych funkcji przez prezentację trzech form teatralnych: teatru klasycznego/zawodowego, teatru awangardowego/alternatywnego, a także teatru amatorskiego, pozwoliło na prezentację w klarowny sposób nowych, czy na nowo postrzeganych, obszarów zainteresowań pedagogiki społecznej, nauki, która bada wzajemne relacje między jednostką/grupą a środowiskiem jej życia.

Na publikację składają się: wprowadzenie, pięć rozdziałów, zróżnicowanych objętościowo i tematycznie, a w konsekwencji tworzących spójną całość, oraz zakończenie.

Rozdział I, zatytułowany: *Kultura, sztuka, teatr – powiązania i zależności*, jest syntetyczną prezentacją poszczególnych komponentów, ukazującą ich odrębność, ale też ich powiązania, zależność i pozytywną, swoistą podległość. Zawarte w tym rozdziale ustalenia definicyjne, kluczowe dla niniejszego opracowania, prezentujące różne stanowiska, nie tylko porządkują

wiedzę obejmującą przedmiotowe treści, lecz także dodatkowo wskazują różnice, zależność i współzależność oraz swoistą gradację. W kontekście tych stwierdzeń cenna wydaje się refleksja autorki: „Uważna lektura ujawniająca przeszłość, jak również percepcja współczesnych dokonań teatralnych najpełniej zaświadcza o nieprzemijającej wzajemności i zależności kultury, sztuki oraz teatru, służąc poszczególnym pokoleniom, a zarazem wzajemnie się kreując” (s. 28).

Rozdział II publikacji: *Społeczno-kulturowe uwarunkowania konstytuowania się teatru powszechnego. Perspektywa historyczno-geograficzna. Wybrane przykłady*, jest udaną próbą zaprezentowania miejsca i znaczenia, jakie w różnych kulturach/środowiskach/przestrzeniach geograficznych, a także w perspektywie poszczególnych epok zajmował teatr, jak kształtowały się jego początki, jakie były jego pierwotne formy i jak ewoluował na przestrzeni minionych stuleci. Rozwój sztuki teatralnej był powodowany potrzebami – towarzyskimi, edukacyjnymi, społecznymi, artystycznymi – poszczególnych grup społecznych oraz rozwojem społeczno-cywilizacyjnym, warunkami ekonomicznymi i politycznymi konkretnych regionów/państw. Wnikliwa lektura tego rozdziału ujawnia, że formy teatralne obecne w minionych epokach miały istotny wpływ na rozwój teatru, a niektóre dawne rozwiązania dramaturgiczne, artystyczne czy techniczne były tak znakomite, że w niezmienionej formie przetrwały do czasów współczesnych. Jak ukazuje lektura recenzowanego tomu, już od najdawniejszych lat teatr nie tylko czerpał inspiracje z codzienności życia społecznego, lecz także realizował wiele funkcji pozaartystycznych, w tym edukacyjnych i społecznych, potwierdzających permanentną, chociaż nie zawsze w pełni uświadomioną, obecność teatru w danej rzeczywistości. Refleksją finalną obejmującą przedmiotowe kwestie poruszane w niniejszym rozdziale niech będą słowa autorki książki: „Współczesny teatr na całym świecie, bez względu na to, czy będzie podejmować problemy codzienności, czy będzie kultywować historyczne dokonania, mające przecież walor ponadczasowy, zawsze pozostanie miejscem, w którym, czy tego chcemy, czy nie, realizuje się nasze życie” (s. 82).

Ten zarysowany w II rozdziale obszar tematyczny jest logicznie i wprawnie rozwinięty w rozdziale III, zatytułowanym *Teatr w Polsce – od początków państwa polskiego do współczesności. Kontynuacja i zmiana*, w którym autorka szczegółowo omawia konstytuowanie się i rozwój teatru na ziemiach polskich. Swoista „wędrówka” przez kolejne okresy historyczne umożliwia czytelnikowi pozyskanie wiedzy o teatrze, czynnikach i potrzebach jego formułowania/konstytuowania się, a także o jego wzrastającej – w kolejnych latach – roli społecznej, edukacyjnej i artystycznej. Reagując na rzeczywistość polityczną, historyczną, społeczną, obyczajową, stawał się teatr w każdym okresie nie tylko zwierciadłem codzienności, lecz także instrumentem/regulatorem przestrzeni społecznej, perspek-

tywą nadziei. Polscy dramaturdzy, reżyserzy, twórcy teatralni sięgali po rozwiązania obce, ale potrafili wypracować własny model/formułę teatru polskiego. Z czasem owa polska formuła stała się symbolem rodzimego teatru, ale i artystyczną strukturą, do której w dzisiejszych czasach coraz częściej odwołują się reprezentanci tej dziedziny sztuki spoza granic naszego kraju.

Zaprezentowane rozważania teoretyczne, oparte na reprezentatywnych publikacjach z literatury przedmiotu, tworzą doskonałą bazę dalszych refleksji na temat relacji pedagogiki i teatru.

Kolejny rozdział omawianego tomu, czwarty, zatytułowany: *Spółeczna rola teatru w konfiguracji przemian społeczno-cywilizacyjnych*, jest syntetycznym ujęciem dokonujących się współcześnie przemian, z orientacją na przemiany transformacyjne, skutkujące nie tylko pożądanymi, lecz także negatywnymi zjawiskami. Wielość, różnorodność, również tempo dokonujących się przemian dla wielu osób/grup społecznych staje się swoistym wyzwaniem, z którym nie zawsze potrafią one sprawnie sobie poradzić. Konsekwencją trudności w odnalezieniu się w nowej rzeczywistości społecznej po transformacji jest brak poczucia bezpieczeństwa, stabilizacji, pauperyzacja ekonomiczna i społeczna. Doświadczane przez szerokie kręgi społeczeństwa sytuacje kryzysowe wymagają odpowiednich rozwiązań zabezpieczeń socjalnych. Działania pomocowe/kompensacyjne są realizowane przez wiele instytucji, wszelako obserwacja rzeczywistości ujawnia nadal niedostatek owych zabezpieczeń, a może także form udzielanej pomocy. Autorka opracowania słusznie zauważa, że niezbędna jest świadomość potrzeby aktywizowania lokalnych społeczności, ich permanentna edukacja zorientowana na rewitalizację społeczną skutkującą przemianą życia poszczególnych jednostek i społeczności. Świadoma, aktywna partycypacja jednostek/grup społecznych w życiu społeczności to forma nie tylko kompensacji, lecz także profilaktyki. Uznając wzajemne ścisłe relacje sztuki teatru i rzeczywistości, autorka przypomina, że powołaniem sztuki/teatru jest dialog, przekaz komunikatu, próba nawiązania kontaktu. Trafnie przywołuje słowa Alaina Schneidera: „»Teatr jest dla mnie sztuką, która uczy żyć, tłumaczy życie, objaśnia i komentuje. Pokazując człowieka, przenika warstwy najtajniejszego życia«” (s. 160). Treści zawarte w niniejszym rozdziale recenzowanej książki przekonują, że teatr towarzyszący człowiekowi od zarania dziejów, zorientowany na jego codzienne życie, czerpiący z jego doświadczeń, pełni rolę ceremonialną, artystyczną czy towarzyską, ale i – w nie mniejszym stopniu – edukacyjno-społeczną.

Ostatni, piąty z wyodrębnionych rozdziałów, zatytułowany: *Zaangażowanie sztuki dramatycznej w społecznych przemianach. Wybrane propozycje aktywności teatralno-społecznej w środowiskach lokalnych: teatr klasyczny, teatr alternatywny/awangardowy, teatr amatorski*, jest udaną próbą przed-

stawienia w przestrzeni życia człowieka, w jego środowisku lokalnym – którego rolę tak akcentowała Helena Radlińska – wybranych form teatralnych trzech nurtów, które dominują w obecnej rzeczywistości. Uważna lektura tego rozdziału zaświadcza, że każdy z wymienionych teatrów, niezależnie od prezentowanego nurtu, swoją aktywność osadza w realiach lokalnych środowisk, doświadczeń ludzi danej przestrzeni; identyfikując się z nimi, staje się materia/bytem w pełni użytecznym, zaspokajającym ich potrzeby, nawet jeżeli tylko w pewnym zakresie. Teresa Wilk pisze, że w wielu przypadkach zanika sztuczny podział na scenę i widownię, na aktora i widza, ponieważ sceną staje się przestrzeń miasta, wsi: ulica, pole, dworzec, a aktorami/twórcami (scenarzystami, reżyserami, scenografami) widzowie. Owa zmiana miejsca i zamiana ról obecna zarówno w teatrze klasycznym, jak i w awangardowym czy amatorskim, chociaż w różnym zakresie, służy nie tylko sztuce teatralnej, ale nade wszystko ludziom uczestniczącym w danym przedsięwzięciu. Aktorzy/członkowie społeczności odwołują się do tradycji, przeszłości, źródeł, dziedzictwa kulturowego, komentują rzeczywistość, stając się użytecznym narzędziem przeobrażającym i wspierającym życiowe przemiany.

Przedstawione w rozdziale V wybrane przykłady poszczególnych form teatralnych funkcjonujących współcześnie w naszym kraju ilustrują silną potrzebę zaangażowanego uczestnictwa w sztuce, ale i siłę sztuki/teatru jako kreatora rzeczywistości indywidualnej i społecznej.

Recenzowany tom zamykają refleksje, ujęte w tytułowej formule tekstu podsumowującego: *Zamiast zakończenia, czyli o potrzebie obecności sztuki teatralnej w edukacji i życiu społecznym*. Czytamy, że: „Teatr to nie sztuka dla sztuki, [...] to instrument modelowania rzeczywistości społecznej wyrażający się w wielości funkcji społecznych” (s. 241). Autorka nie tylko prezentuje tu istotę obecności teatru w codzienności życia człowieka, lecz także akcentuje potrzebę bardziej zaangażowanego wprowadzenia sztuki/teatru do powszechnej edukacji. Ciekawe jest przedstawienie działań okołoteatralnych podejmowanych przez teatry, realizujące tym samym ideę edukacji teatralnej i społecznej.

Autorka tomu jest świadoma wątpliwości, jakie u wielu budzi obecność kultury, sztuki, teatru w rzeczywistości społecznej, przyjęcie aktywnego zaangażowania tych dziedzin kultury w proces rewitalizacji społecznej. Jednocześnie sama, co zaświadcza lektura książki, jest przekonana o roli, jaką odgrywała i jaką może, w jeszcze większym stopniu, odegrać sztuka, którą oswoimy i której pozwolimy na pełne uczestnictwo w naszej codzienności.

Należy zaznaczyć, iż swoją publikacją Teresa Wilk podkreśla niekwestionowaną potrzebę obecności teatru w codzienności społecznej.

Prezentowane opracowanie wypełnia lukę na rynku wydawniczym w sferze refleksji nad obecnością i zastosowaniem sztuki teatralnej

w praktyce społecznej. Wskazane obszary/przykłady rozwiązań w konkretnych działaniach świadczą o naukowych umiejętnościach autorki, ale są również wyrazem jej wrażliwości i troski o współczesną oraz przyszłą rzeczywistość.

Dodatkowym walorem recenzowanej książki jest czytelna i logiczna struktura podziału treści, oryginalny i nienaganny styl oraz język narracji. Pracę zamyka precyzyjnie przygotowana *Bibliografia*, zawierająca około 200 pozycji literatury przedmiotu, stanowiąca cenne uzupełnienie całości opracowania, oraz indeks osobowy. Odpowiednia szata graficzna dopełnia obraz tej rzetelnie wydanej publikacji.

Uważna lektura książki może wzbudzić w czytelniku niedosyt rozwijanych wątków. Nie postrzegam tego jednak jako uchybienia ze strony autorki, przeciwnie, ów niedosyt stanowi asumpt do dalszych badań, refleksji, poszukiwań praktycznych rozwiązań. Prezentowany tom to bogaty materiał źródłowy, który z uwagi na implikacje praktyczno-społeczne posiada niewątpliwe walory poznawcze z orientacją na zastosowanie przedstawianych rozwiązań w praktyce życia codziennego. To interesujące kompendium wiedzy dla reprezentantów pedagogiki społecznej, nauk społecznych, przedstawicieli teatru, osób i instytucji odpowiedzialnych za realizację procesów wychowawczych i socjalizacyjnych, artystycznych i edukacyjnych odpowiada na pilne potrzeby praktyków, coraz jaskrawiej rysujące się w aktualnej przestrzeni społecznej.

Przedstawiana oryginalna i wartościowa publikacja znajdzie zapewne wielu czytelników zainteresowanych przedmiotową tematyką.

Halina Guzy-Steinke